

19. Taalverandering

Opdracht 19.1

Vraag: Noem twee voorbeelden van varianten in het Nederlands (of in een andere taal) die steeds meer gebruikt lijken te gaan worden. Geef een lexicale en een andere variant.

Relevante paragrafen: 19.2 en 19.3

Antwoord: Twee voorbeelden van een lexicale variant:

- *Aso* in plaats van *asociaal* (De KRO had zelfs een tijdje een TV-programma getiteld *De Asoshow*.)
- *Concept* vervangt steeds meer het woord *idee* of *opvatting*.

Twee voorbeelden van een niet-lexicale variant:

- Er ontstaat in informele gesprekssituaties een neiging om pronominale subjecten of objecten weg te laten, zoals in:
 - (a) (Dat) klopt.
 - (b) (Dat) is goed.
 - (c) (Dat) moet ik nog doen.
- Sommige sterke werkwoorden lijken zwak te gaan worden: in plaats van *woei* hoor je steeds vaker *waaide*, en in plaats van *schoor* wordt het *scheerde*. Een enkele verleden-tijdsvorm is al bijna verdwenen: *dorst(en)* in plaats van *durf(den)*.

Suggestie: Wijs studenten eventueel op het woordenboek waar achter sommige woorden *veroud.* of iets dergelijks staat. Ga ook eventueel in op nieuwe woorden voor nieuwe begrippen, waarbij het vaak gaat om begrippen die vroeger moesten worden omschreven, zoals *zwerfvuil* voor allerlei verspreid liggende rommel in de openbare ruimte. Woorden kunnen er ook een betekenis bij krijgen, zoals *bestand*, dat volgens de Grote Van Dale van 1999 onder meer betekent: ‘verzameling van gegevens met een bepaalde naam die logisch en fysiek een eenheid vormen, met name die geschikt zijn voor computerverwerking’. Deze betekenis kwam nog niet voor in de Grote Van Dale van 1976. Een ander voorbeeld is *paars*, dat voorheen alleen een kleurnaam was, maar dat sinds het eerste ‘paarse kabinet’ uit 1994 ook staat voor zoiets als ‘regeringssamenwerking tussen niet-confessionele partijen, met name PvdA, VVD en D’66’.

Opdracht 19.2

Vraag: In het Nederlands hoor je steeds vaker zinnnetjes als de volgende:

De acteur zette een briljante Hamlet neer.

De schrijver zet het thema krachtig neer in zijn nieuwe roman.

Zou hier sprake kunnen zijn van taalverandering? Om wat voor type verandering gaat het dan?

Relevante paragraaf: 19.3

Antwoord: Ja, er is hier sprake van taalverandering, en wel van lexicale verandering, in die zin dat *neerzetten* er betekenissen bij krijgt. Het woord *neerzetten* lijkt steeds meer andere woorden te vervangen, bijvoorbeeld in zin (a) *vertolken* en in zin (b) *verwerken* of *presenteren*. Denk ook aan *neerzetten* in zinnestelsels als de volgende:

Zij zette een goede prestatie neer (leverde).

Hij wist net geen nieuw record neer te zetten (vestigen).

We hebben wel degelijk een goed niveau neergezet (gehaald).

Opdracht 19.3

Vraag: Taalverandering is een proces dat zich vaak in tientallen jaren afspeelt. Hoe kan een onderzoeker toch binnen een beperkte tijd zicht krijgen op een bepaald geval van taalverandering? Neem als voorbeeld het toenemend gebruik van *naar* (*toe*) in het Nederlands in zinnestelsels als ‘We moeten het nog *naar* die mensen laten weten’ en ‘Dit plan is nuttig *naar* onszelf *toe*’, waar vroeger respectievelijk gezegd werd: ‘We moeten het nog *aan* die mensen laten weten’ en ‘Dit plan is nuttig *voor* onszelf.’

Relevante paragrafen: 19.3 en 19.4

Antwoord: De onderzoeker kan taalgebruik opnemen van personen uit diverse leeftijdsgroepen (bijvoorbeeld opnames van praatprogramma’s op de televisie, waarbij de leeftijd van de personen natuurlijk meestal moet worden geschat). Als jongeren de constructies met *naar* (*toe*) vaker gebruiken dan ouderen, dan is de kans groot dat hier sprake is van taalverandering. Zeker is dat echter niet, omdat de betreffende jongeren later misschien de ‘oudere variant’ gaan gebruiken.

Een andere mogelijkheid is om schriftelijk materiaal te bestuderen uit verschillende periodes. Dat schriftelijk materiaal kan van alles en nog wat zijn: krantenartikelen, rapporten, overheidsstukken enz. Hierbij zullen de sociale kenmerken van de schrijvers (leeftijd, sekse, sociale klasse) over het algemeen noodgedwongen buiten beschouwing moeten blijven.

Suggestie: Het is mogelijk om hier verder in te gaan op het probleem bij het onderzoeken van taalverandering bij niet-fonologische variabelen. Fonologische variabelen komen vrijwel altijd (zeer) frequent voor, zoals bijvoorbeeld de *ij*-klank (zie vorige hoofdstuk, antwoord bij opdracht 4). Niet-fonologische variabelen komen over het algemeen veel minder vaak voor. Er zijn bijvoorbeeld heel veel taalopnames nodig om (mogelijke) constructies te vinden, waarin *naar* (*toe*) zou kunnen worden gebruikt.

Opdracht 19.4

Vraag: Hebben jongeren een speciale rol als het om taalverandering gaat, met andere woorden begint een verandering altijd bij hen? Wat is de rol van andere sociale groepen bij taalverandering? Wat zou de functie van de media (met name tv, radio en internet) kunnen zijn bij taalverandering?

Relevante paragraaf: 19.4

Antwoord: Veranderingen beginnen in veel gevallen bij jongeren, zoals het voorbeeld met *hun* als variant aan het eind van 19.3 al duidelijk maakt. Vergelijkbaar is de verandering waarin *dat* als relatief pronomen steeds meer vervangen wordt door *wat*, zoals in: ‘Dat is het systeem *wat* ze al jaren gebruiken’. Deze non-standaard variant bestond al heel lang in het Nederlands, maar lijkt vooral door jongeren steeds meer te worden gebruikt.

Leeftijd hoeft niet de belangrijkste sociale factor te zijn bij taalverandering; dat wordt geïllustreerd door het voorbeeld van de /r/ in New York City. Vaak is er ook sprake van een combinatie van factoren, zoals bij de verlaging van vocalen in het zogeheten Poldernederlands. Volgens onderzoekers zou deze verandering vooral op het conto komen van relatief hoog opgeleide jonge vrouwen, kortom hier is sprake van een cluster van factoren: leeftijd, sekse en opleiding (sociale klasse). Zie voor dit laatste voorbeeld ook het eind van 19.4.

Media kunnen een belangrijke rol spelen in de verspreiding van nieuwe varianten. Vroeger hoorden mensen vooral de taal uit hun directe omgeving, terwijl dat nu niet meer het geval is. Volgens onderzoekers zouden de media, met name de televisie, ook van belang zijn bij de verspreiding van het bovengenoemde Poldernederlands.

Opdracht 19.5

Vraag: Naast ‘Zij vraagt wat zij moet doen’ is de vorm ‘Zij vraagt wat *of* zij moet doen’ de laatste decennia steeds gebruikelijker geworden: na het pronomen *wat* wordt de extra conjunctie *of* ingevoegd. Hoe verspreidt deze nieuwe variant zich verder door de taal?

Relevante paragraaf: 19.5

Antwoord: Hier is geen onderzoek naar gedaan, dus we kunnen er niets met zekerheid over zeggen. De mogelijkheid bestaat dat *of* eerst is ingevoegd na een werkwoord als *vragen*, en dat daarna deze nieuwe variant zich heeft verspreid over andere contexten, bijvoorbeeld in zinnen als de volgende:

- Frank weet niet wat *of* er geschilderd moet worden.
- Hij zegt wel wat *of* ze moeten schoonmaken.
- Daarop kunnen ze aangeven waar *of* ze in geïnteresseerd zijn.

Suggestie: Deze variabele illustreert ook mooi de continuïteit in taalverandering; die stopt vaak niet bij een nieuwe vorm. Naast ‘Hij vraagt wat *of* er moet gebeuren’ horen we nu ook al ‘Hij vraagt wat *of dat* er moet gebeuren’.

Opdracht 19.6

Vraag: Ieder voorstel tot wijziging van de spelling, hoe gering ook, stuit op grote weerstand. Een van de redenen voor die weerstand lijkt het vereenzelvigen van spelling en taal. Met andere woorden: ‘Wie er aan mijn spelling komt, komt aan mijn taal’.

- (a) Is de identificatie van spelling met taal taalkundig gezien juist?
- (b) Noem minstens één taalkundig argument dat pleit vóór het op gezette tijden aanpassen van de spelling.

Relevante paragraaf: Alle paragrafen van hoofdstuk 19, vooral 19.5 en 19.6

Antwoord: Die identificatie is taalkundig gezien niet juist. Spelling berust op een aantal ‘afspraken’, die ook gewijzigd kunnen worden, en die afspraken zijn in ieder geval voor een deel niet taalkundig gemotiveerd. Denk bijvoorbeeld aan het debat over de tussenletter *-n* in samenstellingen, zoals *pannenkoek* en *krantenpagina*. De regels laten echter zien dat taalkundige overwegingen wel een rol kunnen spelen. Zo krijgen nomina die twee meervouden hebben, bijvoorbeeld *gedachten/gedachtes*, geen tussenletter *-n* in samenstellingen waarvan zij het eerste deel vormen: *gedachtevorming*. Als het nomen maar één referent heeft, krijgen samenstellingen ook geen *-n*: *maneschijn*.

Dat de identificatie spelling-(gesproken) taal niet correct is, blijkt bijvoorbeeld ook uit een vergelijking van oudere spellingen van het Nederlands en de huidige spelling. Vroeger heette een villa bijvoorbeeld *Boschzigt*, en nu *Boszicht*, terwijl de uitspraak gelijk is gebleven. De oude naam is overigens om redenen van authenticiteit vaak gehandhaafd; opvallend zijn in dit verband ook nieuwe, moderne kantoorgebouwen met namen als *Sarphatistaete*.

Als er daadwerkelijk belangrijke uitspraakveranderingen optreden, is dat mogelijk een argument voor spellingverandering. Denk bijvoorbeeld aan de in paragraaf 19.5 beschreven verandering in het Nederlands waarbij de [i:] in een woord als *bliven* werd gediftongeed tot een [ei]: *blijven*. Het zou vreemd zijn als het hedendaagse *blijven* nog steeds zou worden gespeld als *bliven*.

Opdracht 19.7

Vraag: Kan je een verschil maken tussen echte taalverloedering en taalverandering?

Relevante paragraaf: 19.6

Antwoord: De vraag is in feite of je wel kunt spreken van ‘echte taalverloedering’. Op een gegeven moment wordt dat wat de meeste mensen gebruiken toch de norm, zoals het voorbeeld met *beter als mij* in 19.6 illustreert. Misschien zou er sprake zijn van taalverloedering als het aantal uitdrukkingmogelijkheden in een taal afneemt, bijvoorbeeld als het aantal (gebruikte) woorden voor een bepaald verschijnsel minder zou worden, zoals *praten, van gedachten wisselen, discussiëren, debatteren*. Dit doet zich echter niet voor: de woordenschat van het Nederlands wordt steeds omvangrijker.

Sommige mensen doelen met het begrip ‘taalverloedering’ op het toenemend gebruik van Engelse woorden en uitdrukkingen, zoals bijvoorbeeld *never* voor *nooit*. Dit is echter een vorm van taalverandering onder invloed van contact met een andere taal. Dit onderwerp komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

Tenslotte is het mogelijk om te wijzen op het feit dat het taalgebruik van sommige mensen als het ware verarmt, omdat ze één woord gebruiken waar het Nederlands veel andere, specifieke woorden heeft. Denk hierbij aan het voorbeeld met *neerzetten* in opdracht 2 van dit hoofdstuk. Hierbij kan je niet stellen dat *het* Nederlands verloedert, maar alleen dat het taalgebruik van individuele sprekers/schrijvers minder lexicale variatie vertoont.